

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

В арабському світі значна увага завжди приділялася військовій термінології, особливо гостро постало питання її створення та уніфікації після 1967 р., коли арабські держави були змушені спільними зусиллями організувати відсіч ізраїльським агресорам. Ще у 1965 р. на сесії Академії арабської мови у Багдаді було запропоновано створити спеціальну комісію з військових фахівців, метою якої була б уніфікація арабської військової термінології. Після ухвалення цього рішення Лігою Арабських Держав була створена Комісія з уніфікації арабської військової термінології з представників армій арабських держав. Очолив цю Комісію генерал Махмуд Шит Хаттаб, автор досліджень з арабської військової термінології [Губанов 1974, 33].

Вивчення арабської військової лексики, яка стала провідним напрямком наукової діяльності перекладачів та викладачів військових дисциплін, не втратило своєї актуальності. Ці дослідження склали цілий напрямок у лексикології – військова термінологія. У лінгвоарабістиці існує величезна кількість наукових досліджень, зокрема: статті І. С. Данілова “Про військову термінологію в арабських країнах” [Данилов 1965], Г. П. Крапиви “До питання про термінологічну синонімію в арабській мові” [Крапива 1967], кандидатська дисертація Ю. П. Губанова “Структурно-семантична характеристика арабської військової термінології (на матеріалі військової термінології Сирії та Єгипту)” [Губанов 1973].

Більшість арабських вчених поділяють думку про те, що розв’язання проблеми військово-технічної термінології полягає в її уніфікації на основі сучасної арабської літературної мови [див.: Aš-Šihābi 1955, 116; Madkūr 1970, 15].

Свого часу, для підготовки спеціалістів на військово-політичному факультеті кафедри близькосхідних мов при військовому університеті Міністерства оборони Російської Федерації були видані навчальні посібники з військово-політичної журналістики (автори О. С. Ігнат'єв, О. Л. Спіркін, Ю. А. Стаценко). На початку 90-х років ХХ століття був опублікований навчальний посібник із

військового перекладу арабської мови, а також посібник з “Практичного перекладу військово-правових документів” (випуск 2, випуск 4) Б. А. Шитова [Шитов 1991], що і стало своєрідним поштовхом до вивчення та дослідження військової термінології на теренах пострадянського простору.

Найчіткіше лексичні відмінності позначаються на термінології, зокрема військовій. Ці відмінності в певних галузях знання набувають таких масштабів, які викликають тривогу та стурбованість як філологів, так і спеціалістів у різних сферах науки і практики. Справді, якщо відмінності у вживанні слів у сфері побутового спілкування можуть бути компенсовані контекстом або ситуацією, то відмінності у термінологічній лексиці, а особливо у військовій, можуть становити неабияку небезпеку, оскільки залежність лексичного значення терміна від контексту досить обмежена. Контекстом для терміна є система понять даної галузі науки чи практики. Тому відмінності в термінології призводять до того, що арабським спеціалістам із двох різних країн дещо проблематично знайти спільну мову, що, звісно ж, заважає культурному та науковому обміну між арабськими країнами [Данилов 1958, 93–95].

Вивчення арабської військової термінології дозволяє точно окреслити сучасну ситуацію арабської військової терміносистеми як таку, що тісно пов’язана з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, і це знаходить відображення у формуванні засобів вираження, в моделях та правилах її організації [Щуровська 2007–2008, 53].

Розглянемо детальніше та визначимо поняття “терміносистема” та “термін”, щоб чітко розмежувати головні лексико-семантичні процеси нашого дослідження:

Терміносистема – це система термінів у певній галузі, підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію. Джерелами терміносистем є термінології. Але, на відміну від термінології, терміносистема формується не одночасно з формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії або теорій цієї науки. Проте в основі терміносистеми не обов’язково має бути наукова теорія. Іноді достатньо, щоб була лише концепція або узагальнені ідеї [Васенко... 2008, 85].

У термінознавстві поки що немає загальноприйнятого визначення поняття “термін”, хоча існує чимало спроб це зробити. Справа в тому, що термін є об’єктом дослідження кількох наук (логіки, лінгвістики, термінознавства тощо), і кожна з них намагається знайти ті ознаки, які притаманні саме їй [Васенко... 2008, 86]. Розглянемо деякі визначення поняття *термін*, що існують в лінгвістиці.

У ряді лінгвістичних досліджень на підставі таких якостей терміна, як обмеженість вживання, певна заданість значення, інтернаціональний характер, термін розглядають як різновид “наукового символу” або формули, які не можна включати в словниковий фонд мови. Однак у більшості робіт радянських і зарубіжних авторів термін класифікується як слово.

На думку Г. О. Винокура, терміни – це не особливі слова, а “слова в особливій функції” – номінативні: “...особлива функція, в якій виступає слово в якості терміна, це функція називання” [Винокур 1939, 12].

Номінація тісно пов’язана з одним з етапів мислення – утворенням поняття – і припускає виокремлення якої-небудь характерної риси, ознаки предмета або явища для їх подальшого називання.

За В. В. Виноградовим, якщо слово – засіб логічного визначення, тоді воно науковий термін. Цю ж думку підкреслює С. М. Бурдін: “...термін – об’єкт визначення, звичайне слово, як правило, – ні” [Виноградов 1954, 5].

Е. Ф. Скороходько стверджував, що “значення терміна повністю визначається одним із двох параметрів: змістом значення або обсягом значення. Під змістом ми розуміємо необхідну і достатню сукупність ознак термінованого класу предметів, а під обсягом значення – термінований клас, тобто певну кількість предметів, кожному з яких у межах системи мови може бути співвіднесений даний термін” [Скороходько 1970, 160].

За значенням, тобто в плані змісту, термін та визначення тожні і розрізняються лише способами вираження. Поняття може виражатися як аналітично-розгорнутим мовним вираженням – визначенням, так і синтетично – терміном. В. М. Овчаренко підкреслює, що “термін – це семіотично-цілісна одиниця, один мовний знак, тоді як визначення завжди являє собою вільне поєднання

знаків... значення якого безпосередньо впливає із значення компонентів і тієї структурної або структурно-семантичної моделі, за якою вони поєднуються” [Овчаренко 1968, 24].

У науці і техніці для найменування нових понять зазвичай використовуються слова загальнолітературної лексики, в значенні яких існує зв’язок із новим поняттям. Вибір слова для позначення нового наукового поняття, вибір майбутнього терміна не випадковий. Він визначається закономірним зв’язком між новим поняттям і старим, закладеним у колишньому значенні слова, – в його “внутрішній формі”. Як стверджував О. О. Потєбня, цей зв’язок обумовлений тим, що в змісті обох понять – як у тому, що зумовило попереднє значення слова, так і нового, визначального значення терміна, – існує загальна ознака. Ця ознака найчастіше не є суттєвою для нового поняття, однак служить сполучною ланкою між попереднім і новим значенням слова. Відволікаючись від початкового значення і зберігаючи лише форму, слово отримує новий зміст, співвідносячись із новим поняттям [Губанов 1974, 9].

В. М. Овчаренко іменує це поняття “власним значенням мовного знака”. Він виділяє значення терміна на трьох рівнях: на рівні мови (власне значення), рівні норми (спеціальне значення), рівні вимови (мовлення) і контекстуального значення, причому наголошує, що спеціальне та контекстуальне значення так чи інакше спираються на власне значення слова (мовного знака) [Овчаренко 1968, 26].

Термінологічна система слугує для терміна, за А. А. Реформатським, тим “термінологічним полем”, в межах якого термін точний і однозначний. За межами термінологічного поля термін втрачає свої властивості (стає членом іншої термінологічної системи або детермінологізується) [Реформатский 1974, 154].

Термінологічне поле визначає єдине можливе значення терміна. Тому А. А. Реформатський зазначає: “Якщо відомий термінологічний ключ, то в контексті немає необхідності... Терміни можуть жити і поза контекстом, якщо відомо, членами якої термінології вони є... однозначність терміни отримують не за умови контексту, а через приналежність до певної термінології” [Реформатский 1974, 154].

А. А. Реформатський відзначає, що “в термінології слова групуються не просто у вільному порядку, а виходячи із систематики

даної науки чи галузі, що створює особливу парадигматику, значно відчутну в тих випадках, коли в наявності термін, загальний для різних дисциплін або галузей, і його зв'язки в кожній галузі будуть іншими...” [Реформатский 1974, 155].

Таким чином, розглянувши чисельні визначення поняття “термін”, можемо твердити, що для арабської військової термінології лексико-семантична система мови відіграє специфічне значення, особливо у різноплановому регіональному розвитку близько-східних країн (Сирія, Єгипет, Ірак) та у самому функціонуванні військових термінів, чим і пояснюється складність їхнього визначення.

Арабську військову термінологію через низку причин необхідно розглядати як таку, що тільки формується, перебуває у процесі творення та становлення, що неминуче викликає суперечності і невпорядкованість. Заходи з врегулювання та уніфікації термінологічних систем (зокрема, арабської військової термінології) мають поки що незначний ефект.

Найбільш поширений недолік арабської військової термінології зокрема та арабських термінів у цілому – велика кількість термінологічних дублетів. Причина ж цьому – стихійне та неузгоджене впровадження їх у мовну практику. Для одного й того ж поняття накопичується ряд термінів. Наведемо деякі приклади з них:

Єгипетський термін	Сирійський термін	Іракський термін	Значення
مُدْفَعُ الإِقْتِحَامِ	قَائِضٌ	مُدْفَعُ الصَّوْلَةِ	самохідна артилерійська установка
دُخْبِرَةٌ / دُخَائِرُ /	دُخْبِرَةٌ / دُخَائِرُ /	عَتَادٌ / عُنْدٌ، أَعْيَدَةٌ /	боезапас (боєприпаси)
فَصِيلَةٌ	فَصِيلَةٌ	رَعِيْلٌ، فَصِيْلٌ	взвод (військове формування)
عَرِيْفٌ	عَرِيْفٌ	نَائِبٌ عَرِيْفٌ	молодший сержант
صَاعِقٌ	صَاعِقٌ	مُفَجِّرٌ	детонатор
طَائِفٌ، طَفْمٌ	رُْمَرَةٌ	طَائِفَةٌ	екіпаж
عَبْوَةٌ	حَسْوَةٌ	حَسْوَةٌ	заряд
مُنْسَنٌ	مُسَدَّدٌ	رَامٌ	навідник
مَرْكَزُ إِدَارَةِ النَّيْرَانِ	مَرْكَزُ قِيَادَةِ النَّيْرَانِ	مَرْكَزُ سَيْطَرَةِ عَلَي النَّارِ	пункт управління вогнем
حَصَائِضُ فَنِيَّةٍ تَكْنِيكِيَّةٍ	حَصَائِضُ فَنِيَّةٍ نَعْوِيَّةٍ	حَصَائِضُ فَنِيَّةٍ نَعْوِيَّةٍ	тактико-технічні характеристики

Термінами в арабській мові можуть виступати не лише окремі слова, але й більш складні структурні утворення. Це зумовлюється насамперед важкістю онтологічної природи зіставних понять у науці і техніці, сукупністю ознак, системних зв'язків та видовою характеристикою, через яку не видається можливим відобразити лексему за допомогою однослівного терміна.

Головними способами утворення багатокомпонентних термінів у військовій підсистемі арабської літературної мови є використання моделей іменних (атрибутивних, ідафних, ідафно-атрибутивних (змішаних), копулятивних, прийменниково-іменникових) та дієслівних словосполучень, на які накладаються певні терміноутворюючі обмеження (за кількістю компонентів, їхніх комбінацій тощо). Крім того, в арабській літературній мові виокремлюється ціла група мовних засобів, які широко використовуються під час утворення багатокомпонентних термінів: іменник *ذاتٌ* (ذاتٌ), дієприкметники *حاملٌ*, *مُقاوِمٌ*, *صامِدٌ*, *مَنايِعٌ*, *قائِلٌ*, *مُضادٌ* та інші [Терещенко 2001, 5].

Багатокомпонентні арабські військові терміни становлять найменш досліджений у термінології пласт лексичних одиниць. За своєю структурою у більшості випадків вони нічим не відрізняються від вільних синтаксичних конструкцій і на поверхневому рівні виглядають як синтагматичні об'єднання низки повнозначних та службових слів.

У достатній мірі складна конструкція номінативного знака, існуючого як єдине семантичне ціле, перешкоджає його розумінню, тобто розшифруванню закладеної в ньому інформації, що вимагає спеціального підходу до дослідження семантичних та номінативних особливостей термінології [Al-Galāyūnī 1971, 13].

Загальновідомо, що запозичення є одним з активних процесів збагачення термінології (в тому числі і військової), крім того, науці майже не відомі самобутні мови, розвиток яких проходив би в ізоляції від зовнішніх чинників. Запозичення ж є наслідком мовних контактів, які, в свою чергу, являють собою результат міжнаціонального спілкування [Белкин 1975, 98–100]. Причина у тому, що Єгипет має тіснішу співпрацю із західними державами порівняно з тією-таки Сирією чи Єменом (що простежується у лексичному складі єгипетського регіонального варіанта літературної мови).

Вирішення проблеми формування спільної військово-технічної термінології, на думку арабських авторів, полягає в уніфікації словотворчих засобів, що використовуються при утворенні

терміна, та максимальному обмеженні іншомовних запозичень [Щуровська 2007–2008, 56].

Зазначимо, що одиниці термінологічного словника несуть головне смислове навантаження будь-якого спеціалізованого тексту та виявляють особливу комунікативну значущість у різноманітних сферах діяльності [Терещенко 2001, 12].

Таким чином, можемо зробити висновок, що своєрідність функціонування арабської літературної мови призводить до того, що її лексичний склад взагалі і військова термінологія зокрема можуть бути розділені на дві частини: загальноарабську і регіональну. Регіоналізм у термінології, особливо у військовій, – явище, яке гальмує розвиток різних культурних, наукових і військових зв'язків між всіма арабськими країнами. Причиною регіональної диференціації військових термінів є використання різних мовних засобів при утворенні військових термінів і різні джерела іншомовного термінологічного запозичення.

Отже, арабська військова термінологія являє собою незамкнену, розвинену систему, одиниці якої виявляють тісний генетичний зв'язок з арабською літературною мовою. Про це, зокрема, свідчить те, що набір засобів, які використовуються при утворенні військових термінів, не виходить за межі словотворчих засобів, якими володіє арабська літературна мова.

ЛІТЕРАТУРА

Белкин В. М. Арабская лексикология. Москва, 1975.

Белкин В. М. Современная арабская терминология и проблема заимствования в условиях диглоссии // Лексические заимствования в языках зарубежного Востока (социологический аспект). Москва, 1991.

Васенко Л. А., Дубичинський В. В., Кримець О. М. Фахова українська мова. Київ, 2008.

Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетания // Вопросы языкознания. Москва, 1954, № 3.

Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Сб. статей по языковедению. Москва, 1939, № 5.

Володина М. Н. Термин как средство специальной информации. Москва, 1996.

Губанов Ю. П. Структурно-семантическая характеристика арабской военной терминологии (на материале военной терминологии Сирии и Египта). Автореферат канд. филол. наук. Москва, 1974.

Даниленко В. П. Как создаются термины? // **Русская речь**. Москва, 1967, № 2.

Данилов И. С. К вопросу о военной терминологии в арабском языке // **Сб. трудов по языкознанию**. Москва, 1958, № 2.

Данилов И. С. О военной терминологии в арабских странах // **Иностранные языки**. Москва, 1965, № 1.

Кратива Г. П. К вопросу о терминологической синонимии в арабском языке // **Иностранные языки**. Москва, 1967, № 3.

Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва, 1982.

Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків, 1968.

Реформатский А. А. О некоторых вопросах терминологии // **Современные проблемы русской терминологии**. Москва, 1974.

Скороходько Э. Ф. Семантические сети и некоторые количественные характеристики терминологической лексики // **Лингвистические проблемы научно-технической терминологии**. Москва, 1970.

Тереженко В. В. Лексико-грамматические особенности образования многокомпонентных военных и военно-технических терминов в арабском языке (в сопоставлении с русским языком). Автореферат канд. филол. наук. Москва, 2001.

Шитов Б. А. Военный перевод (начальный курс). Москва, 1991.

Щуровська О. А. Явище регіональної диференціації та проблема уніфікації арабської військової термінології // **Українська орієнталістика**. Вип. 2–3. Київ, 2007–2008.

Al-Ġalāyyūni M. Ġāmi' u d-durūs l-'arabiyya. Bayrūt, 1971.

Al-Ĥaṭīb A. Hawla wad'i l-muṣṭalahāt al-'ilmiyya wa taṭawwur al-luġa. Bayrūt, 1971.

Aṣ-Ṣihābi M. Al-muṣṭalahāt al-'ilmiyya fī l-luġa l-'arabiyya fī l-qadīm wa l-hadīt. Al-Qāhira, 1955.

Madkūr I. B. Muqaddamāt li-l-mu'ğam al-'askariyy al-muwaḥhid. Al-Qāhira, 1970.